

Аспірантура, як головний засіб підготовки науково-педагогічних кадрів для індустріально-технічних ВНЗ УСРР у 1920-і рр..

Забезпечення індустріально-технічних ВНЗ кадрами викладачів головним чином здійснюється сьогодні як і у минулому через їх науково-педагогічну підготовку в аспірантурі. Проте сьогодні як і майже сто років тому у роботі аспірантури ми спостерігаємо тіж самі проблеми і не вирішені питання, що заважають ефективній підготовці фахівців вищої кваліфікації.

Попередні дослідження М.А. Бистрова, В.В. Липинського, М.М. Кузьменка та інших [1] були присвячені розгляду діяльності аспірантури як такої, що готувала фахівців для усіх галузей народного господарства, проте питання щодо специфіки підготовки науково-педагогічних кадрів для індустріально-технічних ВНЗ ще не знайшли, на наш погляд, повного вивчення.

Метою даної статті є вивчення основних засобів, форм і методів підготовки науково-педагогічних кадрів для індустріально-технічних ВНЗ УСРР впродовж 1920-х рр.. Для реалізації цієї мети слід вирішити наступні завдання: вивчити роботу науково-дослідних кафедр щодо підбору кандидатів для навчання в аспірантурі; встановити причину провалу політики заміни „старої професури” – комуністичною професурою; з’ясувати умови навчання аспірантів і їх матеріальне становище; зробити аналіз причин низької ефективності роботи аспірантури.

Підготовка науково-педагогічних кадрів для індустріально-технічних інститутів здійснювалась переважно на базі науково-дослідних кафедр. Загальне керівництво аспірантурою здійснював Науковий комітет Наркомосу, який у серпні 1922 р. розробив правила вступу до аспірантури. До аспірантури зараховувались особи, що володіли українською мовою, мали вищу освіту і здатність до науково-педагогічної роботи. Термін навчання складав два, а пізніше три роки і в разі необхідності міг бути продовжений. Кандидатури майбутніх аспірантів відбирали науково-дослідні кафедри, які при цьому враховували рекомендації профспілкових, партійних та комсомольських осередків. Остаточні кандидатури аспірантів затверджувались у Науковому комітеті. Навчання у аспірантурі здійснювалось за планом роботи, який передбачав вибір та затвердження теми наукової роботи, вивчення наукової літератури, наукові відрядження, підготовку наукових праць. Особи які захистили свою наукову роботу мали можливість на стажування за кордоном до двох років [2].

Список науково-дослідних кафедр, які мали право готувати аспірантів, затверджувався на засіданні Головпрофосу. У листопаді 1922 р. Головпрофос прийняв рішення про перереєстрацію науково-дослідних кафедр і аспірантів. Перереєстрацію у грудні 1922 р. проводила Центральна та місцеві комісії, які скоротили як чисельність науково-дослідних кафедр, які мали право готувати аспірантів, так і кількість аспірантів [3]. На аспірантів, що пройшли реєстрацію були заведені спеціальні картки, які реєструвались в Укрнауці. Картки аспірантів містили дані про національність і рідну мову, сімейний стан, партійність, приналежність до профспілок, соціальне походження, матеріальний стан тощо [4].

3 грудня 1922 р. питання, про підготовку наукових кадрів і викладачів розглянув з’їзд завідувачів губернськими відділами професійної освіти, який констатував суттєві недоліки у підборі, підготовці та матеріальному забезпеченні аспірантів [5]. З’їзд вказав також на незадовільну роботу щодо підбору аспірантів з числа комуністів і осіб пролетарського походження. Процес так званої «пролетаризації» вищої школи,

задекларований новою владою, фактично ігнорувався або саботувався професорсько-викладацькою корпорацією так званої «старої школи». Справа була у тому, що вказані особи мали дуже низький рівень знань, який не дозволяв займатись науковою роботою.

У грудні 1922 р. до ЦК КП(б)У надійшла докладна записка «Про професорські кафедри», де було вказано, що «стара професура» намагається не допустити комуністів у своє середовище. З тих комуністів, що закінчили ВНЗ у 1919 – 1922 рр. нікого не залишили на кафедрах. Зараз у ВНЗ залишили декілька так званих «аспірантів», які нічого не роблять ні в науці, ні у суспільній роботі, оскільки це їх найближчі родичі, або знайомі. Це стало можливим, оскільки зараз аспірантура відокремлена від інституту і знаходиться у підпорядкуванні Наукового комітету [6]. У жовтні 1922 р. ЦК КП(б)У сформував комісію, яка займалась підготовкою комуністів до наукової роботи. Комісія отримала спеціальні інструкції. Відтепер до аспірантури надсилали осіб, що були рекомендовані партійним осередком і студентськими організаціями. Проте при висуванні осіб до аспірантури, вони мали керуватися насамперед «інтелектуальними здібностями і достатнім рівнем підготовки» [7]. Комісія планувала залишити у 1922 р. на науково-дослідних кафедрах 113 комуністів, а фактично їх чисельність склала 45 осіб. Більшість з них (23 особи) були на марксистських кафедрах і тільки 6 – на технічних у індустріально-технічних ВНЗ [8].

Роботою, щодо залучення до аспірантури студентів-комуністів, активно займалось Центральне бюро пролетарського студентства (ЦБ ПС). У жовтні і у листопаді 1922 р. за дорученням ЦК КП(б)У воно розглянуло питання «Про підготовку наукових працівників – комуністів». На цих зборах був присутній голова Головного професу Я. Ряппо, та представники ЦК КП(б)У. У прийнятих рішеннях мова йшла про формування наукових семінарів на базі науково-дослідних кафедр, як першої сходинки залучення комуністів до наукової роботи. До роботи наукових семінарів планували залучити як студентів-комуністів, так і комуністів, що закінчили навчання у ВНЗ [9].

Проте ці та інші заходи, щодо залучення комуністів до науково-педагогічної діяльності не мали успіху. З року в рік чисельність комуністів-аспірантів як в індустріально-технічних ВНЗ, так і в інших інститутах залишалась мізерною. Серед причин, які стримували цей процес, слід виділити і корпоративний супротив «старої професури», і низький рівень підготовки студентів-комуністів, і перевантаження їх суспільною роботою. Так, у грудні 1926 р. у довідці «Про роботу партійних осередків КП(б)У у ВНЗ» до ЦК КП(б)У повідомлялось, що з числа комуністів, що закінчили ВНЗ, дуже важко виділити кого-небудь і залишити для наукової роботи, не тому що вони не здібні, а тому, що були дуже перевантажені суспільною роботою й не зуміли достатньо освоїти академічні дисципліни [10].

Питання «Про підготовку наукових працівників-комуністів» розглядалось у травні 1927 р. на другому Всесоюзному з'їзді наукових працівників, де було вказано на низький відсоток аспірантів-комуністів у ВНЗ [11]. А у серпні 1929 р. вийшла постанова ЦК ВКП(б) «Про наукові кадри ВКП(б)», де було запропоновано затвердити на законодавчому рівні порядок набору і підготовки наукових працівників. Постанова зобов'язала керівництво науково-дослідних кафедр дотримуватися класового принципу при підборі аспірантів і стажерів і встановила обов'язків відсоток комуністів серед аспірантів – 60%. У 1929 р. було заплановано набрати до аспірантури 40% комуністів [12]. Ця постанова фактично відміняла попередні критерії формування аспірантури за здібностями і вперше встановила фіксований відсоток аспірантів-комуністів, що означало встановлення класової дискримінації.

Проте ці дії ЦК ВКП(б) були певною мірою вимушеними, якщо у Харківському технологічному інституті у 1927 р. на 9 науково-дослідних кафедрах навчалось 50 аспірантів з яких 22 були комуністами, то у інших індустріально-технічних ВНЗ ситуація, щодо залучення комуністів в аспірантуру було зовсім протилежною [13]. Наприклад, в Одеському політехнічному інституті за всі роки існування аспірантура не випустила

жодного комуніста, робітника або селянина. Навіть у 1929 р. з 35 аспірантів був лише один комуніст [14].

Отже, намагання влади «пролетаризувати» підготовку науково- педагогічних кадрів впродовж періоду, що вивчається не мали успіху, в наслідок слабкої підготовки студентів-комуністів, з одного боку, і корпоративної протидії «старої професури», з іншого боку. Тому в кінці 1920 - х рр. ЦК ВКП(б) вдався до суто адміністративних засобів формування складу аспірантів.

Застосування суто адміністративних засобів, щодо формування складу аспірантів у 1929 – 1930 навчальному році не принесла бажаних результатів. На цей рік Наркомос виділив 388 місць для аспірантів, з них 80 – для науково - ослідних кафедр індустріально-технічних ВНЗ. Після закінчення набору до аспірантури з'ясувалось, що встановлені постановою ЦК ВКП(б) відсотки прийому комуністів та робітників були не виконані. До індустріально- технічних ВНЗ в цьому році потрапило лише 10,4% робітників і 17,4% комуністів [15]. Головною причиною не виконання завдань партії була відсутність бажання у робітників продовжувати навчання у аспірантурі суто з матеріальних міркувань. Такого висновку дійшов журнал «Студент революції», аналізуючи соціальний склад аспірантів у 1929 р. Зокрема там зазначалось, що стипендія у аспіранта становить 25 крб., а інженер відразу отримує 250 крб. заробітної платні [16].

Дійсно матеріальний стан аспірантів як і студентів впродовж 1920- х рр.. залишався вкрай складним, хоча студенти і аспіранти індустріально- технічних ВНЗ отримували більшу за розміром стипендію. У червні 1922 р. Нарком освіти УСРР Гринько сповіщав секретаря ЦК КП(б)У Коссіора, що всі аспіранти отримують пайок [17]. Проте з переходом у 1923–1924 навчальному році до стипендіальної форми соціального забезпечення аспірантів їх матеріальний стан значно погіршився. У 1923–1924 навчальному році тільки 40% аспірантів індустріально-технічних ВНЗ отримували стипендію, а у наступному 1924–1925 навчальному році лише 50% [18].

Ситуація з матеріальним забезпеченням аспірантів суттєво не покращилась і в наступні роки. Так, у 1927 р. в Харківському технологічному інституті на 9 науково-дослідних кафедрах навчалось 33 аспіранти з яких 6 осіб отримували стипендію 60 крб., 7 осіб – 100 крб., решта була вимушена працювати. 49% аспірантів мали одну роботу, окрім навчання у аспірантурі, 33% – дві роботи. До того ж стипендія сплачувалась не регулярно з великими затримками. З неї відраховували великі відсотки у різні фонди та суспільні організації. Придбання наукової літератури теж покладалось на плечі аспірантів [19]. У 1926 – 1927 навчальному році на матеріальне забезпечення аспірантів Наркомос виділив 614320 крб., а у наступному 1927 - 1928 навчальному році – тільки 614314 крб. [20].

Впродовж 1920-х рр. аспірантура залишалась головною формою підготовки науково-педагогічних працівників. Якщо у 1926 р. на 20 науково- дослідних кафедрах індустріально-технічних інститутів навчалось 83 аспіранти, то у наступному 1927 р. вже 106, які були сконцентровані в Харкові – 33, Києві – 39, Одесі – 16, Дніпропетровську – 18 [21]. У 1928 – 1929 навчальному році було відкрито аспірантуру у Донецькому гірничому інституті на кафедрі металургії, куди було рекомендовано для навчання 7 студентів [22].

Таблиця

Динаміка чисельності аспірантів
індустріально-технічних ВНЗ у 1926 – 1930 рр. [23]

На початок 1926р.	Випуск 1926 р.	Прийом 1926 р.	На початок 1927 р.	Випуск 1927 р.	Прийом 1927 р.	На початок 1928 р.	Випуск 1928 р.	Прийом 1928 р.	На початок 1929 р.	Випуск 1929 р.	Прийом 1929 р.	На початок 1930 р.	Випуск 1930 р.	Прийом 1930 р.
83	60	63	106	5	28	129	18	42	153	83	101	171	21	33

Як видно з таблиці 3.1, чисельність аспірантів у індустріально-технічних ВНЗ поступово зростає з 83 осіб на початок 1926 р. до 171 особи на початок 1930 р. (більш ніж у два рази). Спостерігається також тенденція до збільшення прийому аспірантів з 63 осіб у 1926 р. до 101 особи у 1929 р. Проте таблиця демонструє відсутність динаміки зростання чисельності випускників аспірантури, які зуміли підготувати наукові роботи. Якщо у 1926 р. індустріально-технічні ВНЗ підготували 60 аспірантів, то 1927 р. – лише 5, а 1928 і 1930 рр. відповідно 18 і 21. Таким чином, з 1926 по 1930 рр. до аспірантури індустріально-технічних ВНЗ було зараховано 267 осіб, а випущено лише 187. Це порівняння вказує на великий відсів аспірантів, які з різних причин були вимушені залишити навчання. Серед головних причин такого явища слід зазначити насамперед низький рівень селекційної роботи з висування кандидатур до аспірантури, низький рівень організації роботи науково-ослідних кафедр з керівництва аспірантами, матеріальні труднощі у самих аспірантів. У 1929 р. у соціальному складі аспірантів переважали службові (50%), у національному – українці (55,6%) [24].

Впродовж 1920-х рр. аспірантура як базова форма підготовки науково-педагогічних кадрів, не зуміла впоратись з поставленими перед нею завданнями. Вже у 1926 р. на кафедрах індустріально-технічних ВНЗ не вистачало 250 викладачів, а з розгортанням процесу індустріалізації країни проблема дефіциту кадрів в індустріально-технічних інститутах і технікумах ставала катастрофічною. Фахівці підраховали, що дефіцит викладачів призведе до того, що на кінець п'ятирічки народне господарство не доотримає 3 тис. інженерів і 21 тис. техніків, вкрай потрібних на виробництві [25].

Резюме.

Стаття посвячена изучению процесса подготовки научно-педагогических кадров для индустриально-технических высших учебных заведений УССР в 1920-е годы, форм, методов и способов обучения в аспирантуре, политического и классового противостояния партийных ячеек вузов и «старой профессуры», материального положения аспирантов и их социального статуса, анализу причин низкой эффективности работы аспирантуры.

Ключевые слова: аспиранты, подготовка специалистов, высшая индустриально-техническая школа, способы обучения

The summary

Clause is devoted to study of process of preparation of the scientifically pedagogical staff for industrial-technical higher educational institutions USSR per 1920 years, forms, methods and ways of training in the post-graduate student, political and classes an opposition of party cells of high schools and " of old professorate ", material situation of the post-graduate students and them social status, analysis of the reasons of a low overall performance of the post-graduate students.

Література:

1. Бистров Н.А. Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму 1917-1937 рр. – Харків, 1974. – 142с.; Липинський В.В. Становлення і розвиток

- нової системи освіти в УСРР у 20-і роки. – Донецьк, 2000. – 247с.; Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20-30-х років. – Донецьк, 2004. – 455с.
2. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1076. – Арк. 70-71.
  3. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 233. – Арк. 14; Спр. 269. – Арк. 3; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1301. – Арк. 8.
  4. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 5557. – Арк. 27-30.
  5. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1077. – Арк. 91.
  6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1076. – Арк. 70.
  7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1076. – Арк. 78.
  8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1467. – Арк. 82.
  9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1076. – Арк. 44, 94; Спр. 1020. – Арк. 121.
  10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2703. – Арк. 30.
  11. Наука і освіта. – 1929. – 24 серпня; Студент революції. – 1927. – №6. – С. 34.
  12. К вопросу об аспирантах // Красный технолог. 1927. – 8 июня.
  13. Как мы готовим новых специалистов // Студент Жовтня. – 1929. – 15 січня.
  14. Студент революції. – 1929-1930. – №1. – С.1; ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 90. – Арк. 24.
  15. Ландкоф Б. Больные вопросы в подготовке научных работников // Студент революції. – 1929. – №1-2. – С. 14-15.
  16. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1467. – Арк. 75.
  17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1467. – Арк. 75.
  18. К вопросу об аспирантах // Красный технолог. – 1927. – 8 июня.
  19. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 7. – Спр. 815. – Арк. 29.
  20. Аспирантура сегодняшнего дня // Студент революции. – 1927. – №5. – С. 44.
  21. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 3667. – Арк. 124.
  22. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 7. – Спр. 91. – Арк. 134.
  23. Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник док. – Т. 1. (1917. – черв. 1941 рр.), С. 76.
  24. За кадри // Студент жовтня (Дніпропетровськ). – 1929. – 20 жовтня.
  25. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1771. – Арк. 67.